



Boekbespreking

Hoe markteconomieën op termijn zichzelf ondermijnen

André Desmet

andre-desmet@proximus.be
Hogeschool Vives, Kortrijk

Bas van Bavel (2020) *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan*. Amsterdam: Prometheus. 484 pagina's, € 31,99, ISBN 9789044634365.

In *De onzichtbare hand. Hoe markteconomieën opkomen en neergaan* reconstrueert en analyseert econoom historicus Bas van Bavel (Universiteit Utrecht) de langetermijntwikkeling van een aantal markteconomieën. Zijn bevindingen staan haaks op de gangbare zienswijze dat de vrijemarkteconomie een haast lineaire ontwikkeling kent, richting meer welvaart en welzijn. Markteconomieën vertonen volgens Van Bavel een meer cyclisch verloop, waarbij na een periode van groei stagnatie volgt en zelfs achteruitgang. Op termijn gaan markteconomieën aan hun eigen dynamiek ten onder, zo luidt zijn conclusie. En hij ziet weinig tekenen die er zouden kunnen op wijzen dat in hedendaagse samenlevingen dit patroon kan worden doorbroken.

De onzichtbare hand, dat oorspronkelijk in het Engels verscheen bij Oxford University Press (Van Bavel 2016), is een boeiend, rijk gedocumenteerd boek, vol nieuwe inzichten, dat niet mag worden overgeslagen tijdens discussies over de actuele conditie en de toekomst van ons economisch en politiek bestel. Centraal in het boek staan de instituties die het economische leven beheersen, samen met de evoluerende machtsverhoudingen. Ook de sociale ongelijkheid binnen de bestudeerde samenlevingen krijgt ruim aandacht. Dat alles maakt van deze economisch-historische publicatie een mede voor sociologen bijzonder relevante studie.

Voorbij dominante beelden van de markt

Factormarkten, zo noemt Van Bavel markten voor de verhandeling van, behalve grond en grondstoffen, arbeid en kapitaal. Tot voor kort werd aangenomen dat die factormarkten een modern fenomeen zijn. Anders dan goederenmarkten, die al in de oudheid voorkwamen, braken ze, samen met de markteconomieën waarin ze hun bedding vonden, pas door ten tijde van de industriële revolutie, zo luidde de overtuiging. Van Bavel betwist geenszins dat factormarkten doorheen de voorgaande geschiedenis zeldzamer bleven dan goederenmarkten, noch dat ze tegenwoordig wereldwijd overheersender zijn dan ooit tevoren. Maar historisch onderzoek van de laatste decennia, waaraan hij zelf heeft bijgedragen, toont aan dat factormarkten ook in een aantal pre-industriële samenlevingen een meer dan marginale rol hebben gespeeld en zelfs maatgevend waren in het economische verkeer. Ook in die samenlevingen verliep de toewijzing en uitwisseling van hulpbronnen via de markt, dit wil zeggen: '[...] door middel van monetaire transacties, waarbij de prijzen in eerste instantie worden bepaald door de werking van vraag en aanbod en er sprake is van een groot aantal met elkaar wedijverende kopers en verkopers, die vooral gericht zijn op het maximaliseren van hun eigen voordeel en winst' (p. 18).

Drie pre-industriële economieën – de meest ontwikkelde en best gekende – worden in het boek grondig behandeld: Irak (of het historische Mesopotamië, het gebied in en rond het stroomgebied van de rivieren Tigris en Eufraat) in de Vroege Middeleeuwen (500-1100), de Midden- en Noord-Italiaanse stadstaten tijdens de Volle Middeleeuwen (1000-1500) en de landsheerlijkheden in de Nederlanden tijdens de Late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd (1100-1800).

Van Bavel reconstrueert nauwgezet de chronologie van de factormarkten in deze pre-industriële samenlevingen: de context waarin ze wortel konden schieten, hun ontstaan en verdere evolutie door enkele eeuwen heen. Bovendien analyseert hij de mechanismen die bepalend waren voor hun ontwikkeling. Daarbij vertrekt hij van het sociologische inzicht dat markten altijd ingebed zijn in een samenleving met haar eigen sociale verhoudingen en regels. Van Bavel verwijst in dit verband naar de economische sociologie en met name naar het werk van de Amerikaanse socioloog Mark Granovetter (zie p. 20-21 en 396). Ook de *New Institutional Economics*, zo stelt hij, beklemtonen dat markten in hun functioneren onderworpen zijn aan een geheel van instituties, zowel formele (eigendomsrechten, contractuele regels) als informele (normen, gebruiken) (zie onder andere p. 21 en 31). Het is om die reden beter, aldus Van Bavel, niet langer te spreken over één universeel markttype, maar te erkennen dat er verschillende soorten markten zijn, afhankelijk van hun specifieke institutionele vormgeving. En die instituties zijn overigens zelf voortdurend in beweging, onder andere door overheidsingrijpen en onder invloed van conflicten tussen diverse belanghebbende partijen. In zijn analyse plaatst hij in het bijzonder de wisselwerking centraal tussen enerzijds de institutionele vormgeving van markten en anderzijds de economische dynamiek en de sociale verhoudingen. Wat die

laatste betreft gaat zijn aandacht meer bepaald naar de verdeling van rijkdom en de spreiding van zowel de eigendom van productiefactoren als politieke invloed.

Doorheen dit alles beargumenteert Van Bavel zijn kritiek op het geloof in een lineaire ontwikkeling van markteconomieën, in een slechts door tijdelijke crisissen verstoorde gestage economische groei, die culmineert in toenemende welvaart en welzijn voor brede lagen van de bevolking. Volgens dit denkbeeld vormt de opkomst en ontwikkeling van factormarkten een belangrijk aspect van het proces van modernisering dat initieel in de westerse wereld op gang kwam. De geleidelijke vervanging van traditionele toewijzings- en uitwisselingsystemen, zoals de feodale horigheid maar ook solidariteit binnen familieverbanden en stads- en dorpsgemeenschappen, door een markt, zorgde immers voor een meer flexibele en dynamische economie. En, nog altijd volgens dit denkbeeld, kreeg en krijgt het westerse voorbeeld navolging in andere delen van de wereld, althans daar waar traditioneel geloof en waarden de vooruitgang niet in de weg blijven zitten. Marktwerking wordt veelal ook geassocieerd met individuele en politieke vrijheid: de markt als dam tegen machtsconcentratie en als bron van een maatschappelijke orde zonder dwang. Tegenover deze benadering toont Van Bavel aan hoe markteconomieën, op lange termijn bekeken, een eerder cyclisch verloop kennen. Hun aanvankelijke dynamiek blijven ze niet ontwikkelen; na verloop van tijd volgt stilstand en zelfs verval, in absolute of relatieve zin, zij het op een inmiddels hoger niveau van technologische ontwikkeling en productie. Hij laat ook zien hoe deze ontwikkeling gepaard gaat met nieuwe vormen van afhankelijkheid en dwang. Van Bavel stelt:

‘(Er) komt een vergelijkbaar patroon naar voren in de wisselwerking tussen samenleving, marktinstellingen en economie: de oorspronkelijk zo positieve terugkoppelingscyclus van toenemende vrijheid, groeiende factormarkten en economische groei slaat om in een negatieve cyclus van toenemende maatschappelijke polarisatie, een toenemende verstoring van het marktevenwicht ten gunste van de belangen van marktélites, en stagnatie van de economie, uiteindelijk gevolgd door relatieve of absolute achteruitgang.’ (p. 371)

Markteconomieën: hun opkomst, bloei en neergang – een patroon

In de hoofdstukken 2 tot en met 4, die gewijd zijn aan bovengenoemde pre-industriële economieën, lees je inderdaad geen verhaal van continue groei en voorspoed. We vatten nu kort samen hoe het patroon van op- en neergang zich volgens Van Bavel ontvouwt (zie 6.1, De cyclus, p. 371-386).

In elke bestudeerde casus blijkt dat factormarkten pas zijn ontstaan nadat de betrokken samenleving in vergelijking met de omliggende gebieden in dezelfde periode reeds een relatief hoge levensstandaard had bereikt en wist te handhaven. Dit gold voor Irak in de vijfde tot de zevende eeuw, voor de Italiaanse stadstaten in

de tiende tot de twaalfde eeuw en in de Nederlanden van de elfde tot de dertiende eeuw. In die context van verbeterende bestaanscondities braken toch sociale revoltes uit, aangevuurd door zelforganisaties van gewone mensen, en gericht op aantasting van de positie van de gevestigde feodale elites. Het succes van die conflicten culmineerde in een nieuw maatschappelijk evenwicht met een betere spreiding van macht en bezit over diverse sociale groepen. Binnen dit klimaat kon een vrije markteconomie wortel schieten. Factormarkten waren dus niet de initiële hefboomen van economische groei of de fundamenteën van individuele en politieke vrijheden. Toegenomen handelingsvrijheid, en dan vooral de mogelijkheid om zelforganisaties tot stand te brengen, en een relatief hoge levensstandaard gingen immers aan hun ontstaan vooraf: 'Vrijheid is geen gevolg van markten, maar juist een belangrijke voorwaarde voor de opkomst van markten' (p. 377).

Het bereikte nieuwe maatschappelijke evenwicht leidde tot een institutionele organisatie van de factormarkten die 'zekerheid bood, transparantie en brede toegankelijkheid' (p. 374). Factormarkten droegen onder deze omstandigheden bij tot verdere economische groei en een verhoging van de levensstandaard. Weliswaar kwam de economische en politieke rol van instituties die buiten de markt om functioneerden, zoals gilden en gemene gronden, en die gebouwd waren op onderling vertrouwen, coöperatief gedrag en gelijkwaardigheid onder de leden, onder druk te staan. Maar de toegenomen marktwerking verbeterde toch de levenssituatie van grote groepen mensen. De gilden legden immers hun eigen handelingsbeperkingen op, zoals het afschermen van stedelijke arbeidsmarkten, wat de kansen beperkte voor arbeidsmigranten vanuit het platteland. En loonarbeid bijvoorbeeld bood meer vrijheid dan slavernij. Hetzelfde gold voor pachtcontracten in vergelijking met horigheid.

Die positieve evolutie bleek echter in geen enkele van de bestudeerde casussen van blijvende aard. Van zodra de markt het overheersende systeem werd voor de toewijzing van land, arbeid en kapitaal, raakten de opgebouwde sociale evenwichten verstoord. De toegenomen marktwerking leidde tot meer concurrentie, die resulteerde in het ontstaan van nieuwe, niet-feodale elites. Economisch succes stelde hen in staat grond en kapitaal te accumuleren en enorme fortuinen op te bouwen. Van hun verworven rijkdom maakten ze gebruik om politieke invloed te verwerven en de formele marktinstituties (pachtovereenkomsten, arbeidscontracten, financiële instrumenten) in overeenstemming met hun belangen aan te passen. 'De belangen van deze nieuwe marktélites en het belang van factormarkten versterkten dus elkaar. Tegelijkertijd raakten gewone mensen – de meerderheid van de bevolking – hun mogelijkheden kwijt om zelf vorm te geven aan het economische en politieke leven' (p. 378).

De financiële markt was altijd de laatste factormarkt die – eens bezwaren van religieuze en morele aard tegen het maken van winst via financiële transacties waren overwonnen – opkwam en begon te groeien. Gefortuneerden zochten een winstgevende belegging voor hun vermogen. En zowel ondernemers als overheden wer-

den afhankelijker van krediet om over de nodige liquide middelen te beschikken en om investeringen te financieren. Voor dat laatste doel waren financiële markten in principe nuttige instrumenten. Dankzij investeringen kon de schaalvergroting van economische activiteiten worden gefinancierd, of technologische vernieuwing, of de bouw van publieke voorzieningen. Maar gaandeweg veranderde het karakter van die markten: 'Ze werden namelijk een doel op zichzelf, dat wil zeggen, ze werden de eenvoudigste en veiligste weg om geaccumuleerd kapitaal te laten renderen. En daardoor begonnen de financiële markten de echte economie in zekere zin te overheersen en te verstikken' (p. 379).

De doorbraak van factormarkten zorgde dus voor economische groei en de accumulatie van rijkdom, en versterkte de positie van elites die baat hadden bij de marktwerking. Tezelfdertijd nam de inkomens- en vermogensongelijkheid enorm toe. In Irak in de achtste en negende, in Italië in de veertiende en vijftiende en in de Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw bereikte de vermogensongelijkheid het hoogste peil dat ooit in de geschiedenis is waargenomen, met Gini-coëfficiënten van 0,85 en zelfs meer (p. 381). Staan de Italiaanse Renaissance en de Gouden Eeuw in de Nederlanden in de geschiedschrijving bekend als periodes van grote culturele opbloei, mede mogelijk gemaakt door rijke mecenasen, dan zijn dit ook periodes waarin een lange fase van economische groei ten einde gekomen is en de levensstandaard van de gewone mensen achteruitging.

In de drie pre-industriële casussen die Van Bavel analyseert veranderde in de eindfase van de beschreven cyclus de institutionele organisatie van markten drastisch; ze werd hertekend conform de belangen van de elites en vervolgens niet langer op een flexibele wijze aangepast aan de noden van de evoluerende economische werkelijkheid. De economie in haar geheel en factormarkten in het bijzonder stagneerden en raakten in verval. Gewone mensen trokken zich geheel of gedeeltelijk terug uit de markt en keerden soms terug naar zelfvoorziening. Ook welgestelde elites zochten alternatieven: ze investeerden in staatsschuld of in het verwerven van politieke ambten, of besteedden hun fortuin aan luxegoederen en statussymbolen. Minder productieve investeringen en minder dynamische markten, resulteerden in een periode van economische achteruitgang en toenemende sociale polarisatie.

Hoger wezen we er op hoe nauwkeurig Van Bavel de chronologie van de ontwikkelingen reconstrueert. Dat laat hem toe aan te tonen dat het proces van achteruitgang en verval na een periode van economische groei en maatschappelijke voorspoed, niet of zeker niet in de eerste plaats op gang werd gebracht door externe factoren zoals oorlogen of ziekten, maar endogeen was, en dus vervat zat in het ontwikkelingsproces van de betrokken markteconomieën. Groeiende factormarkten zorgden voor de opkomst van een nieuwe elite, die haar financiële macht gebruikte om politieke invloed te verwerven en de eigen positie te verstevigen. Daarbij ondergroeven ze de basisvoorwaarden van een vrije markt, met name vrijheid en gelijkheid, die bij de aanvang van de cyclus zo centraal stonden: 'Zelfs al hadden de mensen het nauwelijks door vanwege het trage tempo waarin deze veranderingen

zich voltrokken, in een proces dat diverse generaties kon omspannen, toch bleef deze hele ontwikkeling een hard gelag, met name voor het gewone volk' (p. 382).

Markten in moderne staten: een ander verloop?

Veranderde het ontwikkelingspatroon, dat zich in de pre-industriële wereld in uiteenlopende samenlevingen en in diverse tijdsgewrichten heeft herhaald, fundamenteel na de industriële revolutie? In hoofdstuk 5 zoekt Van Bavel een antwoord op die vraag aan de hand van de politiek-economische en sociale ontwikkelingen in Engeland, de Verenigde Staten en West-Europa vanaf de Vroegmoderne Tijd tot vandaag (1500-2000). 'Ik zal laten zien,' zo schrijft hij, 'dat de Industriële revolutie en de verdere technologische vernieuwingen in de negentiende en de twintigste eeuw weliswaar hebben geleid tot een verdere schaalvergroting en groei van de productiekrachten, maar de maatschappelijke en institutionele processen en hun effecten op de economische ontwikkeling in grote lijnen vergelijkbaar zijn gebleven' (p. 307-308).

Het hele verhaal hier samenvatten zou te ver voeren. Maar toch dit: Van Bavel schetst hoe West-Europa – of Noordwest-Europa in zijn terminologie – sinds de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw in toenemende mate beïnvloed wordt door de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. In dat land vormde de periode van staatsinterventie en herverdeling van macht en inkomen, volgend op de Grote Depressie van de jaren dertig, slechts een intermezzo en werd er in de tweede helft van de twintigste eeuw teruggekeerd naar de aanpak van eind negentiende en begin twintigste eeuw. Geruggesteund door het neoliberale denken dat gaandeweg het pleit won van het keynesiaanse gedachtegoed, werd weer vrije baan gegeven aan een doorgedreven vrijmarktwerking, gedomineerd door grote ondernemingen en rijke kapitaalbezitters, en door grillige financiële markten die steeds meer losgekoppeld zijn van de reële economie. De Verenigde Staten bevinden zich thans in de laatste, neergaande fase van de ontwikkelingscyclus; de inkomens- en vermogensongelijkheid is er torenhoog. De West-Europese landen van hun kant hielden in de lange naoorlogse periode geruime tijd een andere fase aan, omdat ze bouwden aan een gemengde economie, kozen voor collectieve onderhandelingen en gereuleerde arbeid en timmerden aan een hoog ontwikkelde verzorgingsstaat. Op betrekkelijk korte termijn zijn die landen, onder invloed van de Verenigde Staten en van internationale instanties, waaronder de Europese Unie, opgeschoven in de richting van een sociale variant van het vrijmarkt-kapitalisme waarin economische liberalisering, deregulering en privatisering van overheidsdiensten centraal staan. Tot economische groei heeft dit alles volgens Van Bavel niet of nauwelijks bijgedragen. Wel neemt de inkomens- en vermogensongelijkheid toe. En hij besluit: 'Zo is Noordwest-Europa afgestemd geraakt op de Amerikaanse cyclus, in plaats van zijn eigen cyclus te doorlopen. Hiermee betreedt het nu de laatste fase in de cyclus van

marktontwikkeling, samen met de Verenigde Staten, en zo zal ook Noordwest-Europa meegezogen worden in de onvermijdelijke neergang van de Verenigde Staten' (p. 370).

Zijn de uiteindelijke neergang en de negatieve effecten van markteconomieën onvermijdelijk?

Van Bavel betoogt dat 'hoogontwikkelde markteconomieën ten gevolge van de wisselwerking tussen economie en politiek veranderen van open en gelijkwaardig in scheefgegroeid en ongelijk' (p. 394). Zo valt de toenemende vermogensongelijkheid niet alleen te verklaren door het feit dat, eens een bepaald kapitaal verzameld, het voor elites gemakkelijker is om via de markt hun vermogen verder aan te dikken. Ook de politieke invloed die elites kunnen uitoefenen, onder andere op de organisatie van het fiscale stelsel, speelt een cruciale rol.

Zijn er dan geen tegengewichten, geen correctiemechanismen? In tegenstelling tot andere systemen, zoals de familie en coöperaties, die naast uitwisseling nog andere doelstellingen hoog te houden hebben, wederkerigheid en herverdeling bijvoorbeeld, 'is de markt uitsluitend gericht op haar eigen economische functies en mist ze deze waaier van sociale doelstellingen', zo meent de auteur (p. 396). Naarmate de overtuiging postvat, ja, overheerst, dat de uitkomsten van de marktwerking intrinsiek juist en rechtvaardig zijn, hebben organisaties die buiten de markt opereren en die andere overtuigingen, waarden en normen dan de zuivere marktlogica cultiveren, het moeilijker om effect te ressorteren met pleidooien ter verzachting of compensatie van de negatieve gevolgen van marktwerking. Bovendien, zo stelt Van Bavel, dragen de analyses in zijn boek materiaal aan om te twijfelen aan de mogelijkheden van overheden om op lange termijn de negatieve effecten van dominante factormarkten te verhinderen of te verzachten. In alle bestudeerde historische casussen kwam de staat juist sterk onder invloed te staan van de marktélites. Immers: marktélites hadden de staat nodig om hun eigendomsrechten te beschermen, maar de statelijke overheden waren ook afhankelijk van de markten voor hun eigen behoeften, meer bepaald om hun staatsschulden gefinancierd te krijgen. En de huidige ontwikkelingen laten zien dat ook westerse democratieën uitgehold kunnen worden doordat de nieuwe, zeer vermogende marktélites op directe en indirecte wijze het politieke proces en de politieke besluitvorming in hun greep weten te krijgen (p. 432).

Zijn het uiteindelijke verval en de negatieve effecten van markteconomieën dan onvermijdelijk, zo vraag je je als lezer meer en meer af naarmate je verder leest in het boek. Geeft Van Bavel geen blijk van een zeer deterministische visie en van een te pessimistische kijk op de mogelijkheden om de gang van zaken in de samenleving te corrigeren of om te buigen? In het naschrift bij deze Nederlandse vertaling gaat de auteur zelf in op die vraag die hem ook bij het verschijnen van de Engelse

editie werd voorgeschoteld. Alle samenlevingen die in de loop van de geschiedenis de uitwisseling van grond, arbeid en kapitaal hoofdzakelijk via de markt lieten gebeuren, kenden uiteindelijk hun terugval. Dat geeft weinig reden om te denken dat die ontwikkeling in de toekomst te vermijden valt, zo stelt hij. Zou in het huidige tijdsgewricht een golf van zelforganisatie, dit keer niet aan het begin van de cyclus, maar tijdens de eindfase, de toenemende ‘vermarkting’ van onze samenleving kunnen stuiten of zelfs omkeren? Voorlopig is van een echte tegenbeweging alleszins nog niet veel te zien, meent hij. Maar misschien komt na de neergang en het einde van de cyclus een nieuwe, positieve golf op. En daarom eindigt Van Bavel op een optimistische noot: de kennis die we inmiddels verworven hebben, laat ons toe de heilzame werking en effecten van de markt te ontmythologiseren. Daarvan kan een mogelijke tegenbeweging gebruik maken om alternatieve systemen te bedenken en te ontwikkelen, waarbij het goede van de markteconomie wordt behouden, zoals een efficiënte verhandeling van goederen en diensten, maar het samenbrengen van grond, arbeid en kapitaal grotendeels aan de marktwerking wordt onttrokken (p. 439-440).

Van Bavel staat zeker niet alleen met zijn kritiek op het huidige functioneren van de westerse vrijemarkteconomieën en zijn twijfels bij de overlevingskracht ervan. Hij verwijst onder andere naar het werk van Duitse socioloog Wolfgang Streeck (zie p. 401), die ook verwacht dat het kapitalisme aan zijn eigen succes ten onder zal gaan. In *How will capitalism end?*¹, beschouwt Streeck (2016), net als Van Bavel, de verzwakking van instituties die de vrije markteconomie met het oog op het algemeen belang en vanuit sociale motieven moeten corrigeren, als de belangrijkste oorzaak van de crisis waarin het westerse kapitalisme zich bevindt:

‘It is the stark fact that capitalist progress has by now more or less destroyed any agency that could stabilize it by limiting it; the point being that the stability of capitalism as a socio-economic system depends on its *Eigendynamik* being contained by countervailing forces – by collective interests and institutions subjecting capitalist accumulation to social checks and balances. The implication is that capitalism may undermine itself by being too successful.’ (Streeck 2016: 57-58)

De overtuiging dat een ongebreidelde ‘vermarkting’ van kapitaal, land en arbeid, van ‘the three fictitious commodities’, onvermijdelijk tot sociale desintegratie zou leiden, verwoordde Karl Polanyi reeds in het oorspronkelijk in 1944 gepubliceerde boek *The Great Transformation*. Ook naar de inzichten van deze auteur verwijst Van Bavel (zie o.a. p. 400). Polanyi had er vertrouwen in dat samenlevingen uiteindelijk weer correcties zouden doorvoeren en de overdreven commodificatie zouden terugschroeven. Van Bavel en Streeck slaan ter zake een pessimistischer toon aan.

¹ Zie mijn bespreking van onder andere deze essaybundel in ‘De onzekere toekomst van het kapitalisme’, *Tijdschrift voor Sociologie*, Volume 39 – 2018/2, p. 176-192.

Met zijn boek heeft Van Bavel de discussie over dit alles verrijkt door aan te tonen dat de markteconomie veel vroeger dan geredelijk wordt aangenomen, en veel vroeger dan Polanyi aannam (zie *De onzichtbare hand*, p. 25-26; 29; 329), op verschillende plaatsen een belangrijke rol speelde, en dat de kwalen die we vandaag de dag zien, ook destijds voor maatschappelijke desintegratie zorgden. Laat me besluiten met een wat langer citaat uit het voorwoord:

‘Dit boek zal, hoop ik, laten zien dat de fundamentele mechanismes, ondanks de technologische ontwikkeling en schaalvergroting die het heden zo anders doen lijken dan het verleden, in alle markteconomieën dezelfde zijn. Dat zijn mechanismes in de manier waarop de economie, de inrichting van markten en de machtsverhouding tussen groepen mensen op elkaar inwerken. Een wisselwerking die ervoor zorgt dat markteconomieën niet stabiel zijn, maar zich voortdurend ontwikkelen, waarbij de vrijheid en welvaart uiteindelijk weer verloren gaan en uiteindelijk de ook de markteconomie zelf weer verdwijnt.’ (p. 11-12)

Met de uitvoerige beschrijving en heldere analyse, niet van één casus, maar van drie historische markteconomieën, die elk in een andere periode tot bloei kwamen en weer teloorgingen, en de schets van evenveel moderne varianten, biedt Van Bavel een stevige empirische onderbouwing van die theorie.

Literatuur

- Bavel, B. van (2016) *The Invisible Hand?: How Market Economies have Emerged and Declined Since AD 500*. Oxford: Oxford University Press.
- Polanyi, K. (2001 [1944]) *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Bacon Press.
- Streeck, W. (2016) *How will capitalisme end?* London: Verso.
-

Over de auteur

André Desmet is voormalig lector aan de hogeschool Vives in Kortrijk.